

Na kraju revije ICA Odbor za zaštitu gradiva daje popis literature koja se bavi problemima konzervacije i zaštite, a za svaku bibliografsku jedinicu data je kratka bilješka.

HDA je kolektivni član ICA. Individualna članarina iznosi 60 dolara.

Živana Hedbeli

JANUS, Archival Review, Patricia Kennedy Grimsted, Displaced archives on the Eastern Front: Restitution problems from World War II and its Aftermath (Raseljeni arhivi na Istočnom frontu: problemi restitucije od II. svjetskog rata i posljedice), br. 1996.2, 42 str.

Pedeseta obljetnica poraza nacističke Njemačke i otkrivanje količine opljačkanih umjetnina, rijetkih knjiga i arhivskog gradiva zadržanih u zemljama koje su ih uzele, dovela je u centar svjetske pažnje pitanja ratnodobnog njemačkog pljačkanja, sovjetskog naknadnog pljačkanja i kao rezultat toga, problema restitucije. Na trodnevnom međunarodnom simpoziju "Ratna pljačka", održanom na Board Collegeu, New York, u siječnju 1995, okupili su se predstavnici europskih država najugroženijih ratnom pljačkom. Simpozij je osigurao neutralni prostor za raspravu o ovim osjetljivim temama. Navedeni primjeri su se odnosili na blago raseljeno s obje strane Atlantika: prvo, blago Quedlinburg, uključujući i tusuću godina star, zlatom iluminiran rukopis Samuhel jevandela (Samuhel Gospels), koje su ukrali američki vojnici i koje je najvećim dijelom vraćeno u Njemačku 1992. godine, ali po cijenu velikih honorara isplaćenih pravnicima i nekoliko milijuna dolara otkupnine isplaćenih nasljednicima američkih vojnika; drugo, trojansko zlato (Trojan gold), koje je 1945. iz Berlina prenijeto u Moskvu, zajedno s izvješćima arheologa, odvjetnika i kustosa muzeja o iskopavanjima njemačkog arheologa Heinricha Schliemann, odiseji toga blaga te sadašnjim rivalskim potraživanjima Njemačke, Turske i Rusije.

Prema mišljenju direktora moskovske knjižnice strane literature, zahtjevi za restitucijom ukradenih umjetnina još uvijek dijele europski kontinent. Tu će podjelu ukinuti tek možda buduća restitucija knjiga.

Arhivsko gradivo nije bilo nikada, sve do II. svjetskog rata i nacističke okupacije Europe, predmet racionalno isplaniranog uništenja ili pljačke u ime političkih, ideoloških ili operativnih ciljeva. Na kraju rata, ruske vlasti su dopustile sličnu pljačku. Šire gledano, rat na Istočnom frontu je bio sukob dva totalitarna režima. Njemački poraz, sovjetska pobjeda i hladni rat, prouzročili su da vrijedno europsko

arhivsko gradivo bude više od 50 godina nedostupno, kao što je bila nemoguća i objektivna analiza količine raseljenog gradiva.

Međunarodno zakonodavstvo je glede restitucije gradiva čak i strože od onoga o umjetničkim djelima. UNESCO je 1976. pojačao Hašku konvenciju odredbom, kojom "vojna i kolonijalna okupacija ne daje nikakva posebna prava za zadržavanje arhivskog gradiva stečenog zahvaljujući okupaciji". U listopadu 1994. u Solunu je na Okruglom stolu međunarodne konferencije o arhivima, ponovno potvrđeno "prihvaćeno arhivsko načelo, da su arhivi neotuđivi i nepovredivi te se ne smiju smatrati 'trofejima' ili predmetima razmjene". ICA je 1995. g. pozvala međunarodnu zajednicu, da preduzme daljnje korake u rješavanju problema raseljenih arhiva. Tim se pitanjem u listopadu 1995. bavilo i Europsko vijeće. Ono što se često zaboravlja je činjenica, da arhivi sadrže rješenja za nestala umjetnička i ostala blaga, kao i gradivo samo.

Godine 1938. državno arhivsko gradivo SSSR-a došlo je pod kontrolu Berijinog NKVD-a, dok je gradivo komunističke partije bilo nezavisno i pod partijskom kontrolom. Gradivo koje tijekom 1941. nije moglo biti evakuirano na istok, sukladno sovjetskom naređenju, uvelike je uništavano, pa je tako sedam puta veća količina gradiva (npr. Ureda za planiranje gospodarstva, Gosplana), bila uništena od one evakuirane na istok; 4 980 dosjea Vrhovnog sovjeta je bilo spašeno, a 748 633 spaljeno itd. Ukoliko se gradivo nije moglo uništiti, trebalo ga je ostaviti u kaotičnom stanju, bez pomagala za pretraživanje, kako ga nacisti ne bi mogli koristiti. Ironija je u tome, da su svi arhivski materijali, što su ih Nijemci evakuirali iz tog područja, preživjeli rat.

Iako je vrlo malo publiciranih djela o sovjetskim poslijeratnim nastojanjima za povratom arhivskog gradiva, iz predmeta koji su nedavno postali dostupni vidljivo je, da su ruske misije poslane u Rumunjsku, Čehoslovačku, Poljsku, Finsku i Istočnu Njemačku bile izuzetno uspješne. Mnogo je detalja i dalje nepoznato, jer svi materijali o povratu gradiva još uvijek nisu dostupni. Ipak se može tvrditi, uzevši u obzir nacističku arhivsku politiku i destinacije evakuiranog gradiva, da je relativno malo ruskih arhiva došlo u Njemačku ili u područja koja su oslobodile zapadne sile.

Nakon Potsdamske konferencije u jesen 1945, Amerika je započela s programom restitucije predmeta i materijala, što su ih nacisti opljačkali i sklonili u rudnike soli, dvorce i druga spremišta. Izvješća o povratu predmeta SSSR-u već su dugo dostupna javnosti. Prvo što su Amerikanci vratili Rusima, bilo je arhivsko gradivo.

Rusima je bilo vraćeno skoro svo njihovo gradivo. Nije vraćeno gradivo židovskih zajednica, bez obzira na princip provenijencije. To je gradivo ili u SAD ili

u Jeruzalemu. Zapadni saveznici nisu vratili ni gradivo iz baltičkih zemalja i istočne Pruske, jer nisu priznavali njihovo pripajanje SSSR-u, kao što nije vraćeno ni gradivo što je pripadalo privatnim osobama koje su emigrirale na Zapad.

Također nisu vraćeni ni dokumenti koji su bili od interesa američkim obavještajnim službama. Među njima su najpoznatiji materijali iz arhiva komunističke partije u Smolensku, tako da se dio tog gradiva i danas nalazi u SAD u njihovom državnom arhivu (NARA).

Saveznici su tražili nacističke arhive, naročito gradivo koje se odnosilo na osobne dosjee. Sve dok nije došlo do zahlađenja odnosa, postojala je mogućnost suradnje sve četiri sile, no ta mogućnost nikada nije ostvarena. Zapadne sile su nacističko gradivo smjestile uglavnom u Englesku i Ameriku, mikrofilmirale ga i od 1968. počele vraćati u Njemačku. Na Zapadu nema puno podataka o tome, koje su nacističko gradivo uzeli Rusi.

Još u siječnju 1943. saveznici su potpisali deklaraciju protiv pljačke i zapljene kulturnih dobara, ali Rusi se 1945. nisu ponašali sukladno tom dogovoru. Staljin je već 1943. imao planove za tzv. Super muzej u Moskvi. Dva tjedna nakon Jalte Staljin je izdao strogo-povjerljivu naredbu o osnivanju Posebnog odbora za reparaciju. Prema dostupnim podacima, Rusi su samo u 1945. odnijeli 400 000 željezničkih vagona raznog materijala, od tvornica i građevnog materijala, do glasovira, pokućstva i vina. U Rusiji je završilo najmanje 1 208 000 muzejskih predmeta te oko deset milijuna knjiga. Najžalosnija je činjenica, da te knjige nisu korištene, već uništene ili sakrivene od javnosti.

Rusi su uzimali arhivsko gradivo, kao i ostali saveznici, najčešće zbog obavještajnih i političkih potreba, ali i zbog njegove znanstveno-povijesne i operativne vrijednosti. Još uvijek se ne može procijeniti količina gradiva koje su Rusi uzeli, ali je moguće klasificirati arhivsko, bibliotečno i muzejsko gradivo u tri kategorije: 1) nacističko gradivo; 2) ruski emigranti i gradivo vezano uz Rusiju/SSSR; 3) raseljeni arhivi ostalih europskih naroda, većinom onih koje je Njemačka bila okupirala. Jasno je da gradivo nije bilo dostupno bilo kome.

SSSR je za pohranu ovoga gradiva osnovao Posebni arhiv za zaplijenjeno strano gradivo (s odjelima za francusko, njemačko i poljsko gradivo), s čime se ruski arhivisti nisu u potpunosti složili. Arhiv je 1951. preseljen u zgradu koju su izgradili njemački vojni zarobljenici. Gradivo s arhivističke strane nije dobro obrađeno i sređeno, dokumenti su neadekvatno grupirani i izvučeni iz originalnog arhivskog konteksta. Dio gradiva je predan Državnom povijesnom muzeju, dio Središnjem državnom arhivu, dio je prešao u Marksističko-lenjinistički institut, a dio u Središnji

državni arhiv za literaturu i umjetnost, dok se dio gradiva zbog svih tih premještanja izgubio. Ruska javnost je tek 1990. obaviještena o postojanju ovog Arhiva. Sovjetski Savez je vratio dio gradiva i umjetnina, ali uglavnom zemljama članicama Istočnog bloka, Mongoliji i Kini, a tek 1990. se započelo s povratom i ostalim zemljama.

Rusija je postala senzibilnija na restituciju tek nakon raspada SSSR-a. Posebni arhiv za zaplijenjeno strano gradivo je u lipnju 1992. preimenovan u Centar za zaštitu povijesno-dokumentarnih zbirki te se polako počeo otvarati. Zbog problema restitucije i adekvatnog verificiranja provenijencije i/ili stvaraoca gradiva, Centar nije u mogućnosti da publicira provizorni vodič.

Nizozemska je 1992. prva potpisala s Rusijom sporazum o restituciji arhivskog gradiva. Pregovore su vodili i Belgija i Liechtenstein, a njemačka vlada je dala početna sredstva (pola milijuna DEM) za opremu za mikrofilmiranje, kako bi se gradivo sigurnosno snimilo prije povrata. Francuska je postupila slično i jedina je zemlja kojoj je od raspada SSSR-a vraćeno arhivsko gradivo.

U svibnju 1994. ruski je parlament vrlo bruno raspravljao o restituciji arhivskog gradiva, pa je povrat gradiva Francuskoj zaustavljen. Duma je svoj postupak opravdala nedostatkom međunarodnih i domaćih zakona. U 1995. parlament je razmatrao prijedlog novog zakona o nacionalizaciji i zabrani izvoza umjetničkih djela, knjiga i arhivskog gradiva, prenesenih na područje Ruske federacije, kao rezultat II. svjetskog rata. Prijedlog je suprotan Haškoj konvenciji koju je SSSR potpisao. Većina ruske javnosti još uvijek smatra "ratnu pljačku" kompenzacijom za patnju i štete što ih je Rusija pretrpjela tijekom II. svjetskog rata.

UNESCO je uputio poziv da se donesu međunarodni zakoni o kulturnom blagu, s ciljem da riješe i pitanje resitucije. ICA je u listopadu 1994. u Solunu donijela rezoluciju, kojom se arhivi ne mogu tretirati kao ratni trofeji ili objekti razmjene. Raseljeni arhivi su javnosti daleko manje spektakularni od Trojanskog zlata ili Dürerovih crteža. Dugoročno gledano, historiografske i političke posljedice raseljenosti arhiva su daleko veće od posljedica raseljenosti umjetnina. Arhivi sadrže podatke značajne za svaku naciju, Europu i svijet. Gradivo treba biti adekvatno obrađeno i odgovarajuće smisleno analizirano.

Profesionalni arhivisti Rusije su, kao i njihove kolege širom svijeta, posvećeni arhivskim načelima i slažu se, da gradivo treba biti vraćeno zemljama u kojima je nastalo. Moskva zadržava arhive do kojih je došla nakon II. svjetskog rata, zbog političkih razloga te zbog emocionalno obojenog stava javnosti. S druge strane Atlantika se također zadržava gradivo koje pripada Rusima, što nikako ne bi smio biti primjer zapadnjačke demokracije. Pedeseta obljetnica pobjede nad nacizmom je

prošla bez ikakvih arhivskih proslava. Raseljeni arhivi su još uvijek ratni zarobljenici s obje strane oceana.

Živana Hedbeli

JOURNAL OF THE AMERICAN INSTITUTE FOR CONSERVATION, god. 1995, vol. 34, br. 1, 2 i 3, 220 str.

JAIC (Journal of the American Institute for Conservation) izlazi tri puta godišnje u izdanju Američkog instituta za konzervaciju povijesnih i umjetničkih djela (AIC). Časopis je manjeg formata, tiska se na vrlo kvalitetnom papiru, a prilozi su ilustrirani crnobijelim fotografijama i fotografijama u boji. Bibliografija radova je impresivna, a osim većih radova, u časopisu se objavljuju i kratka saopćenja, prikazi novoobjavljenih knjiga, pisma uredniku, reklame kvalitetne arhivske opreme i opreme za konzerviranje i restauriranje, te uputstva uredništva autorima publikacija i tekstova o načinu pisanja i slanja radova, stilu i formatu te samom postupku objavljivanja.

U prvom broju časopisa, izašlom u proljeće 1995. godine, objavljena su četiri velika članka i dva kratka saopćenja. Zanimljiv je članak Adama Gottlieba "Chemistry and Conservation of Platinum and Palladium photographs" (Kemija i konzervacija platinskih i paladijevih fotografija). U članku je naveden kemijski sastav dviju vrsta fotografija, što pomaže konzervatoru kod raspoznavanja i ispitivanja vrsta oštećenja. Slike su kemijski karakterizirane ispitivanjem procesa nastajanja, korištenjem reagenske spektroskopije za elementarnu analizu kovina. Članak je bogato ilustriran fotografijama i tablicama. Preostali članci bave se istraživanjima iz područja konzerviranja i restauriranja slika i arhitektonskog mramora od kojeg su izgrađeni neki dijelovi Metropolitan Cluba u New Yorku.

U kratkim saopćenjima izdvojila bih članak naše autorice Dubravke Turković Kiseljev pod naslovom "Rescuing water – damaged textiles during the Los Angeles Riots" (Spašavanje vodom uništenog tekstila u vrijeme nereda u Los Angelesu). Nakon opisa problema konzervacije s kojima se susrela, autorica opisuje tretmane kojima su bili podvrgnuti oštećeni kostimi i gobleni u muzejima. Na kraju, daje prikaz čimbenika koji mogu dovesti do različitih šteta u muzejima.

U dijelu časopisa rezerviranom za prikaze knjiga, prikazane su četiri novoobjavljene knjige.

U broju 2, ljeto 1995, nalazi se pet velikih članaka te prikaz Elzbiете M. Kaminske, knjige "Mass deacidification of paper: A comparative study of existing processes" (Masena neutralizacija papira: Komparativna studija postojećih postupaka).